

БОЛА ТАРБИЯСИНИНГ ЭТНОЛОКАЛ ХУСУСИЯТЛАРИ

Х.Очилова

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15332489>

Ўзбек халқи ижтимоий ҳаётида бола тарбиясини жамоанинг ўрнисиз асло тасаввур қилиб бўлмайди. Жамоавий анъаналар ўзбеклар миллий менталитетига хос бўлиб, жамиятда одамлар ўртасидаги ўзаро ижтимоий ва маънавий муносабатларни белгиловчи муҳим омил ҳисобланган.

Кўп йиллар давомидаги этнографик тадқиқотларимиз асосида Қарши воҳада бола тарбиясининг баъзи этнохудудий хусусиятларини айрим жиҳатлари устувор эканлиги аниқланди. Тарихан шаклланган анъаналар, жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий шароит ҳамда табиий-географик омилларга кўра ўзбек оилаларида ўғил болага эҳтиёж юқори бўлиб, буни қуйидаги жиҳатлар билан изоҳлаш мумкин:

Биринчидан, минтақада қадимдан кўп болаликдан ҳар бир оила, ҳамда жамият манфаатдор бўлган. Оилада ўғил бола мавқеининг юқори тутилган-лигини боиси шуки, хўжалик юмушларида ўғил болалар меҳнатидан кўпроқ фойдаланилган, бу оиладаги, умуман жамоадаги иқтисодий даромаднинг каттагина улушини ташкил этганлиги учун ҳам уларга эҳтиёж катта эди. Минтақанинг баъзи ҳудудларида ер майдони ҳам ўғил болалар сонига қараб тақсимланган;

Иккинчидан, ўзбек халқига хос анъаналар ва миллий урф-одатлар ҳам муҳим омиллардан бири бўлиб, серфарзанд оилалар, айниқса ўғил боласи кўпчилликни ташкил этган оилалар қадрланган, ҳурмат-эътиборга сазовор бўлган, бу ўз навбатида ўғил боланинг жамиятдаги мавқеининг бир мунча баланд эканлиги билан изоҳланган;

Учинчидан, ўзбек оилаларида қизларни эрта турмушга бериш одати ҳам мавжуд бўлиб, табиийки бу оилада ўғил болага бўлган эҳтиёжни талаб этган. Чунки турмушга чиққан қизларнинг ўрнини жамоада албатта ўғил болалар эгаллаган, ўғил болаларга нисбатан авлод давомчилари ва меросхўрлари сифатида қаралган.

Тўртинчидан, аёлларнинг жамиятдаги ўрни яна шу билан характерланганки, ўзбек аёллари асосан уй ишлари ва бола тарбияси билан банд бўлганлар, бу рўзғор ва дала юмушларида эркаклар меҳнатини кўпроқ талаб этган.

Шунингдек минтақа қишлоқ жамоаларида қиз бола тарбиясининг этноху-дудий хусусиятлари ҳақида тўхталсак, қиз **бола** ҳаётида жамоадаги аёлларнинг ўрни катта бўлиб, ёшлик пайтидан бошлаб улар онгига одоб-ахлоқли, ҳаёли, **иболи** бўлиш ва масъулият кўникмалари вужудга келтирилган. Қуръонда ҳам қиз болалар ўғил болалар сингари “илоҳий эҳсон” эканлиги асослаб берилган, улар тарбиясига оид мулоҳазалар шариат ҳукми даражасида амр этилган. Энг аввало қизларга ёшлигидан оилада алла айтиб бешик тебратиш ўргатилган. Доя момо чақалоқни бешикка белаб бўлгач, қизлар навбат билан алла айтиб бешик тебратишган.

Чақалоқни бешикка белаш маросими асосан аёллар ва болалар иштирокида ўтказилиб, бу тантанада кўпинча ёши улуҳ серфарзанд аёллар, қўни-қўшнилар, яқин қариндошлар фаол иштирок этишган. Тантанада болаларнинг ҳам иштирок этиши уларда жамоага уюшиш ҳиссини шакллантирган, чақалоққа узоқ умр, сиҳат-саломатлик, униб ўсиши тиланиб, тез орада даврадаги болалар қаторига қўшилиши ният қилинган. Кайвони аёл онага гўдақни боқиш, чўмилтириш, ҳар хил гигиеник муолажалар қилиш, алла айтишини канда қилмаслик ҳақида ўз билганича маслаҳат берган. Бешик устидан

турли ширинликлар сочилиб (“сочалоқ”), жамоадаги болалар уни териб олишган. Болаларни жамоага яқинлаштириш билан бирга, чақалоққа келажакда эзгу ният, қут барака, онага эса серфарзанд бўлиши тиланган.

Воҳадаги қўнғирот, сарой, қавмлари овул жамоаларида қизлар, аёллар қатори кигиз, гилам тўқишган ҳамда пўстак тайёрлашда иштирок этишган.

Қиш фаслида дала юмушлари бироз тингач, қўни-қўшни болалар янада яхшироқ уюшганлар. Кекса аёллар болаларга эртак, афсона, ривоят, ҳикоялар айтиб беришган. Шарқ ҳалқларига ҳос бу одатни болаларни, айниқса қизларни маънавий-ахлоқий тарбиялашдаги ўрни муҳим бўлиб, қишда бошланган эртак айтишлар ўз навбатида баҳорнинг илиқ тунларида давом эттиришган. Қизларни 9-10 ёшдан ўғил болалардан алоҳида бўлишга кўниктириб борилиб, уларнинг асосий юмушлари дастурхон, болиш, ёстиқча тикиш ёки оддийроқ бирор нарса тўқиш билан боғлиқ юмушлардан иборат бўлган. Бу давр қизлар ҳаётидаги илк кўникмалар даври бўлиб, барча ҳатти-харакатлар катталар, айниқса аёллар назоратига олинган.

Ўрганилаётган даврда минтақада ижтимоий муносабатларнинг ўзгариши натижасида ёшларни жамоада турли вазифаларни бажаришга, тўпланган тажрибаларга суянган ҳолда иш тутишга асосий эътибор қаратилган. Бунда оиладаги маънавий-ахлоқий муҳит катта аҳамият касб этган, албатта.

Аждодлардан авлодларга мерос тарзда маънавий-ахлоқий ва жисмоний мазмунга йўналтирилган гўдакларни овутиш ўйинлари уларда жамоага уюшиш туйғусини шакллантирган. Бу алоқадорликда қизларнинг ўзаро мулоқотлари, атрофдагиларга нисбатан муносабатлари пайдо бўлган. Қизлар ўртасида жамоада “читтигул”, “яшинмачоқ”, “бештош”, “меҳмон- меҳмон”, “оқ мунчоқдан кўк мунчоқ”, ўғил болалар орасида “жупми-тоқ”, “кўз боғлар”, “варрак”, “ғиз-ғизак”, “ғир-ғирак”, “мушт кетди”, “ов”, “уруш-уруш”, “ошиқ”, “ишти”, “хуржун-хуржун” каби ўйинларда жамоага уюшиш шаклланган. Қизларнинг гуруҳ-гуруҳ бўлиб уй ва ёввойи ҳайвонларга қушларга тақлид қилишлари “ола ҳакка”, “лайлак келди - ёз бўлди”, “ола товук” ўйинларида ўз аксини топган ва уларга мос байт ва ашулалар айтилган.

Воҳада ўғил ва қизларнинг биргаликдаги “меҳмон- меҳмон”, “келин-куёв”, “она-ота”, “тош отар”, “урди-қочди”, “чур кести”, “оқ сўнак (суяк)”, “аққол”, “букурма таёқ” каби ўйинлари уюштирилган.

Ўрганилаётган воҳада бола тарбиясида жамоанинг ўрни ўзига хос этнохудудий хусусиятларга ҳам эга бўлганлигини кўрсатади. Булар болалар тарбиясида ота-онанинг, қариндош эркак ва аёлларнинг ўрни, улар ҳулқ-атворининг шаклланиши ва ривожланишида қишлоқ жамоасининг ўрни яққол кўринган. Болалар ёшлигидан катталар сафига қўшилишга интилишган. Айниқса ўғил болаларнинг эркакларнинг сафига қўшилишида ёш хусусиятлари муҳим бўлиб, 5 ёшдан сўнг болалар жамоанинг ёш аъзоси сифатида оилавий турмушда, турли маросимларда мустақил қатнаша олишган. Тадқиқотларга кўра XIX аср охири - XX аср биринчи ярмида минтақада болаларининг ёш ва жинс хусусиятларига кўра меҳнат тақсимооти шаклланган.

Айниқса қизлар тарбиясида жамоа кўникмаларидан ташқари индивидуал жиҳатлар ҳам таркиб топган, улар маълум ёшдан сўнг хўжалик ва рўзғор фаолиятида мустақил қатнаша олган бошласаларда жамоада улар шарқона одоб, ахлоқ меъёрлари асосида иш олиб боришган. Балоғат ёшида қизлар жамоа ҳаётида аёлларга яқинлашиб

дастлабки ахлоқий кўникмалар шакллана бошлаган.

Ўзбек анъанавий жамоасидаги оила хўжалигида болалар зиммасига ҳам ўзига ҳос вазифалар юклатилган бўлиб, оилавий тарбиясига катта эътибор берилган. Ёш авлодга жамоанинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида қаралган. Жамоа аъзолари қариндошлар ўртасидаги ҳудудий - хўжалик ва маънавий яқинлик ришталари бола тарбиясида ютуқ ва камчиликларини теран англашга уларнинг турмушида бир - бирларига кўмак ва ёрдам берган.

Юқорида таъкидланганидек, Қарши воҳада ўғил ва қиз болалар тарбиясининг ўзига ҳос этноҳудудий жиҳатлари анчагина сақланган эди. Оилавий турмушда жамоа анъаналари ўғил болаларни эркаклар сафига қўшилишга уларга кўмакдош бўлишга ундаган. Ўғил болалар эркаклар сафига қўшилганда ёш хусусиятлари муҳим роль уйнаб, улар маълум ёшдан сўнг хўжалик ишлари, оилавий маросимларда мустақил қатнашишган. Оилада меҳнат тарбияси болаларни ахлоқий ва жисмоний етук бўлишига яқиндан ёрдам берган.

Воҳада қиз бола тарбиясига ҳам жиддий эътибор берилган. Аёлларнинг оила турмушига дахлдор маросимларда ўзига ҳос бошқарув тизимида ўрни бўлиши билан бирга улар қиз болага меҳнат кўникмаларини шакллантиришган. Жамоага уюшган қизларнинг дастлабки ахлоқий ва меҳнат кўникмалари ҳам таркиб топган.

Демак қўни-қўшничиликка ҳос ижтимоий муносабатлар, оилавий маросимлар, байрамлар, сайиллар, хашарлар каби жамоавий тадбирларда ўзаро аҳиллик, биродарлик туйғулари таркиб топган. Булар бола тарбияси билан боғлиқ урф-одат ва анъаналарда ўз мужассамини топиб, ёш авлодни меҳр - оқибатли ва ўзаро ҳурмат руҳида тарбиялашда ўзига ҳос тарбия маскани вазифасини бажарган.

Хуллас, Қарши воҳада ёш авлод тарбиясида асосан ахлоқий ва меҳнат тарбиясига катта эътибор берилиб, бирор ёш жамоа назаридан четда қолмаган. Ёш авлод тарбияси учун ҳалқимизнинг жамоа урф-одат ва анъаналари ўзига ҳос мактаб ролини ўйнаган.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asilbek, Khojayorov. "History of Sufism in Nasaf Oasis." *Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies* (2993-2599) 1.6 (2023): 15-19.
2. Ходжаёров, Асилбек Отабек угли. "СОМОНИЙЛАР ДАВРИДА НАСАФ ШАҲРИНИНГ ИЖТИМОИЙ, ИҚТИСОДИЙ ВА МАЪНАВИЙ ҲАЁТИ." *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ* 6.1 (2023).
3. Хўжаёров, Асилбек Отабек ўғли. "ҚАШҚАДАРЁ ВОҲАСИ АЛЛОМАЛАРИ ИЛМИЙ МЕРОСИНИНГ АҲАМИЯТИ." *INTERNATIONAL CONFERENCES*. Vol. 1. No. 21. 2022.
4. Хўжаёров, Асилбек. "ЎРТА АСРЛАРДА НАСАФ ВОҲАСИ ИЛМИЙ-АДАБИЙ ҲАЁТИ." *Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования* 2.7 (2023): 41-43.
5. Бўриев, Очил, Шерзод Искандаров, and Асилбек Хўжаёров. "Абу Райҳон Бериунийнинг "Ҳиндистон" асари ноёб этнографик манба сифатида." *Academic research in educational sciences* 3 (2022): 399-411.
6. Khojayorov, A. (2023). The scientific-literary environment of the Nasaf oasis in the

middle ages. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 885-888.

7. Khojayorov, A. (2024). JURISPRUDENCE OF MUHAMMAD BAZDAWI (IX–XII CENTURIES). Collection of scientific papers «SCIENTIA», (February 23 2024; Amsterdam, Netherlands), 188-191.
8. Хўжаёров, А. О. (2024). МИРЗО УЛУҒБЕКНИНГ АСТРОНОМИЯ ИЛМИ РИВОЖИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ. Science and innovation, 3(Special Issue 3), 332-336.
9. Бўриев, О., & Хўжаёров, А. О. (2024). ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ РЕНЕССАНСИ–УЙҒОНИШ ДАВРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ. Science and innovation, 3(Special Issue 3), 115-123.